

MAHALLA BOSHQARUV TIZIMINING IJTIMOIIY-IQTISODIY NAZARIY ASOSLARINI O‘RNI

Mirbabayev Farrux Athamovich

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

mirbabaevfarrukh@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston va xorijiy ilmiy maktablarda mahalla (community) boshqaruvining iqtisodiy, institutsional va innovatsion jihatlari taqqoslama tahlil qilinadi. Milliy tajribada mahalla instituti bandlikni ta‘minlash, oilaviy va kichik tadbirkorlikni rivojlantirish orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘lishi asoslab beriladi. Xorijiy yondashuvlarda esa local economic development, community entrepreneurship hamda ko‘p tomonlama hamkorlikka asoslangan ishtirokchi boshqaruv mexanizmlarining ustuvorligi ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqotda, shuningdek, O‘zbekistonda “Raqamli mahalla”, elektron xizmatlar va monitoring tizimlari joriy etilishining ahamiyati, xorijiy amaliyotda esa digital governance, open data va smart community konsepsiyalarining mahalliy boshqaruv samaradorligini oshirishdagi roli yoritiladi.

Kalit so‘zlar: mahalla boshqaruvi, community governance, hududiy iqtisodiy rivojlanish, bandlik va tadbirkorlik, ishtirokchi boshqaruv, raqamli mahalla, digital governance, ko‘p tomonlama hamkorlik, ijtimoiy barqarorlik, fuqarolik jamiyati.

KIRISH.

Iqtisodiy jihatdan O‘zbekiston tajribasida mahalla bandlikni ta‘minlash, oilaviy va kichik tadbirkorlikni rivojlantirish orqali hududiy iqtisodiyotga ta‘sir ko‘rsatadi. Xorijiy yondashuvda esa local economic development va community entrepreneurship orqali ichki resurslardan samarali foydalanish konsepsiyasi ustuvor hisoblanadi. Boshqaruv mexanizmlarida ham farqlar yaqqol ko‘zga tashlanadi: milliy tizimda mahalla raisi, jamoatchilik kengashlari va davlat ko‘magi markaziy rol o‘ynaydi. Xorijiy ilmiy maktabda esa ishtirokchi boshqaruv, nodavlat sektor va ko‘p tomonlama hamkorlik (multi-stakeholder governance) asosiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Innovatsion yo‘nalishlar nuqtai nazaridan, O‘zbekistonda “Raqamli mahalla”, elektron xizmatlar va monitoring tizimlari joriy etilmoqda. Xorijiy tajribada esa digital governance, ochiq ma‘lumotlar (open data) va smart community konsepsiyalari mahalliy boshqaruvni modernizatsiya qilishning asosiy vositasi hisoblanadi. Natijaviylik jihatidan milliy model ijtimoiy barqarorlik va aholi farovonligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Xorijiy ilmiy maktabda esa barqaror rivojlanish, fuqarolik faolligi va ijtimoiy mas‘uliyatning oshishi asosiy yakuniy natija sifatida baholanadi. Vakil olimlar misolida aytganda, milliy ilmiy maktabda mahalla instituti davlat siyosati bilan uyg‘un holda rivojlanishi Shavkat Mirziyoyev, Otabek Abdullayev, Abror

Xolbekov qarashlarida aks etadi. Xorijiy ilmiy maktabda esa mahalliy boshqaruvning institutsional va tarmoq xususiyatlari Elinor Ostrom, Douglass North va Manuel Castells tadqiqotlarida chuqur asoslab berilgan.

Ayniqsa, mahalla kabi aholiga eng yaqin boshqaruv bo'g'inida raqamli va innovatsion menejment texnologiyalaridan foydalanish boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy xizmatlar ko'lamini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion va raqamli menejment texnologiyalarining mazmuni - bu boshqaruv jarayonlarida yangicha yondashuvlar, zamonaviy axborot texnologiyalari va ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish mexanizmlarini qo'llash orqali samaradorlikni oshirishga qaratilgan tizimdir. Ular boshqaruvning strategik, taktik va operatsion darajalarida qo'llanilib, tashkilot va hududlar rivojlanishini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Syafri Naldi, Ryndian Gusty va Fatma Saqdiyah raqamli transformatsiya va innovatsion menejment o'rtasidagi munosabatni SLR (Systematic Literature Review) usuli bilan o'rganadi. 20ta maqola tahlil qilgan holda, tadqiqot digital strategy, data-driven innovation, innovation management systems kabi asosiy mavzularni aniqlaydi va digital strategiyalarni innovatsion menejment bilan integratsiyalashning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu ishlar raqamli menejmentning nazariy bazasini qisqacha kartalashtirib beradi. Dejan Uršič va Tomaž Čater maqola 684ta ilmiy maqolani tahlil qilib, digital innovatsiyaning boshqaruv va biznesdagi roli, asosiy mavzular (masalan, digital business model innovation, digital capabilities, open innovation) hamda ularning nazariy asoslari haqida tizimli umumlashtirish beradi. Tadqiqot raqamli innovatsiya menejmentining multi-level konseptual strukturasini taklif etadi. Samuel Wamba Fosso Prof. Samuel Wamba Fosso yetekchiligida bo'lgan tadqiqotlar data analytics, Big Data, AI, blockchain va raqamli texnologiyalarni boshqaruvda qo'llash ustida jahon miqyosida keng tadqiq qilingan. Ushbu ishlar raqamli transformatsiyaning organizatsion jarayonlar, innovatsiya strategiyalari va raqamli biznes modellariga ta'sirini tahlil qiladi. Federico Frattini innovatsion va strategik menejment sohasida xalqaro nufuzli olim. Uning ishlari innovatsion menejment, texnologiya boshqaruvi va digital transformation bo'yicha nazariyalarni shakllantirishga katta hissa qo'shgan. Bu tadqiqotlar tashkilotlarda innovatsiya va raqamli jarayonlarni integratsiyalash mexanizmlarini ochib beradi.

Taqqoslama tahlil shuni ko'rsatadiki, milliy ilmiy maktab mahalla boshqaruvini asosan ijtimoiy barqarorlik va aholi farovonligini ta'minlashga yo'naltirilgan institut sifatida talqin qilsa, xorijiy ilmiy maktab community governance'ni ishtirokchi, bozor va fuqarolik jamiyati mexanizmlariga tayangan rivojlanish modeli sifatida yoritadi. Mazkur ikki yondashuvni integratsiyalash tadqiqot doirasida innovatsion va raqamli mahalla boshqaruvi modelini ishlab chiqish uchun mustahkam metodologik asos yaratadi.

ADABIYOTLAR SHARHI.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda mahalla boshqaruv tizimi jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim institut sifatida e'tirof etiladi. A.

de Tocqueville mahalliy jamoalarni demokratiyaning “maktabi” sifatida talqin qilib, fuqarolik faolligi va ijtimoiy mas’uliyat aynan quyi darajadagi boshqaruv orqali shakllanishini asoslaydi [1]. R. Putnam mahalla institutlarini ijtimoiy kapitalni rivojlantiruvchi, ishonch va hamkorlikni kuchaytiruvchi hamda hududiy iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi omil sifatida baholaydi [2].

E. Ostrom tadqiqotlarida mahalliy boshqaruv tuzilmalari umumiy resurslarni samarali boshqarish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta’minlovchi institutsional mexanizm sifatida asoslab berilgan [3]. Zamonaviy empirik tadqiqotlarda (Lamidi va Etebom; Abdul Manaf va boshq.) mahalla darajasidagi boshqaruvda jamoatchilik ishtiroki, shaffoflik va boshqaruv sifati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko’rsatishi aniqlangan [4].

Shuningdek, Jamal A. C., Gates va Sullivan hamda Kabera S. tadqiqotlarida kross-sektor hamkorlik, innovatsion boshqaruv modellarini joriy etish va “yaxshi boshqaruv” tamoyillari mahalla va jamoat darajasida iqtisodiy faollik hamda ijtimoiy barqarorlikni kuchaytiruvchi muhim omillar sifatida ko’rsatib o’tilgan [5]. Innovatsion va raqamli menejment texnologiyalarining mazmuni, turlari hamda rivojlanish bosqichlari masalalari zamonaviy xorijiy va mahalliy ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Xususan, Dejan Uršič va Tomaž Čater tomonidan olib borilgan bibliometrik tahlil raqamli innovatsiya menejmentining multi-level konseptual strukturasini asoslab berib, raqamli imkoniyatlar, innovatsion strategiyalar va tashkiliy transformatsiya o’rtasidagi uzviy bog’liqlikni ochib beradi [6].

Samuel Wamba Fosso rahbarligidagi tadqiqotlar Big Data, data analytics, sun’iy intellekt va blockchain texnologiyalarining boshqaruv va innovatsiya jarayonlariga ta’sirini tahlil qilib, raqamli transformatsiyaning raqamli biznes modellari va data-driven qaror qabul qilish mexanizmlarini shakllantirishdagi rolini asoslaydi [7]. Federico Frattini ilmiy ishlari innovatsion va strategik menejment doirasida texnologiya boshqaruvi va raqamli transformatsiyani tashkilot faoliyatiga integratsiyalash mexanizmlarini yoritadi [8]. A.A. Vārzaru tadqiqotlarida esa neyron tarmoqlar va klaster tahlili asosida raqamli texnologiyalarning innovatsion boshqaruv va tashkilot samaradorligiga ta’siri empirik jihatdan asoslangan [9].

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham ushbu masala muhim o’rin egallaydi. B. Abdullayev va A. Abdullayev tomonidan yaratilgan “Raqamli innovatsion menejment” o’quv adabiyotida innovatsion boshqaruv va raqamli texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish mexanizmlari yoritilgan [10]. Z. Iskandarbekovna Madieva ilmiy ishlarida raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli platformalar, data-driven boshqaruv va strategik raqamli texnologiyalarning boshqaruv tizimiga ta’siri tahlil qilingan [11].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur tadqiqotda mahalla boshqaruv tizimining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini o’rganishda kompleks va tizimli yondashuv qo’llanildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida ijtimoiy menejment, institutsional iqtisodiyot, strategik boshqaruv hamda jamoatchilik asosida boshqaruv (participatory governance) konsepsiyalari qabul qilindi.

Ilmiy tahlil jarayonida mantiqiy tahlil va sintez, qiyosiy hamda institutsional tahlil usullari orqali milliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va rasmiy ma'lumotlar o'rganildi. Empirik bosqichda so'rov, ekspert baholash va kuzatuv usullari yordamida mahalla boshqaruvida jamoatchilik ishtiroki, shaffoflik va boshqaruv samaradorligi baholandi.

TAHLIL VA NATIJA.

Iqtisodiy jihatdan esa mahalla, mahalliy iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, bandlikni oshirish, mahalliy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash orqali hududiy iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi institut sifatida namoyon bo'ladi.

Mahalla boshqaruv tizimining rivojlanish xususiyatlari quyidagi asosiy jihatlar bilan tavsiflanadi:

1. Hududiylik va manzillilik mahalla boshqaruvi aholiga eng yaqin bo'lgan boshqaruv bo'g'ini sifatida muammolarni hudud darajasida tez va aniq hal etish imkonini beradi.

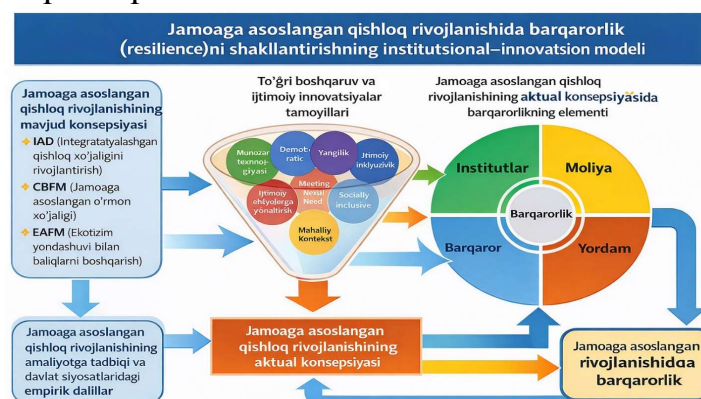
2. Ishtirokchilik (participatory) xususiyati fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonlarida bevosita ishtirok etishi mahalla boshqaruvining muhim belgisi hisoblanadi.

3. Moslashuvchanlik va lokal yechimlar mahalla boshqaruvi markazlashgan tizimlardan farqli o'laroq, mahalliy sharoit va ehtiyojlarga mos boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

4. Institutsional rivojlanish mahalla tobora ijtimoiy boshqaruv instituti sifatida shakllanib, davlat va jamiyat o'rtasida bog'lovchi bo'g'in vazifasini bajarmoqda.

5. Innovatsion va raqamli transformatsiya so'nggi yillarda mahalla boshqaruvida raqamli platformalar, elektron xizmatlar va monitoring tizimlarining joriy etilishi boshqaruv samaradorligini oshirmoqda.

6. Ijtimoiy-iqtisodiy integratsiya mahalla boshqaruvi ijtimoiy siyosat, bandlik, tadbirkorlik va raqamli xizmatlarni yagona tizimda integratsiyalash orqali jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmoqda.

1.-rasm. Jamoaga asoslangan qishloq rivojlanishida barqarorlik (resilience)ni shakllantirishning institutsional-innovatsion modeli³⁶

³⁶ Muallif tomonidan ilmiy izlanishlar natijasida ishlab chiqilgan

Shunday qilib, mahalla boshqaruv tizimining ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni aholi farovonligini oshirishga qaratilgan boshqaruv munosabatlari majmuasidan iborat bo'lsa, uning rivojlanish xususiyatlari hududiylik, ishtirokchilik, moslashuvchanlik, institutsional mustahkamlik va raqamli transformatsiya bilan belgilanadi. Mazkur xususiyatlar mahallani jamiyat taraqqiyotining muhim va faol subyekti sifatida shakllantiradi.

Jamoaga asoslangan qishloq rivojlanishining mavjud konsepsiyalaridan (IAD - integratsiyalashgan qishloq xo'jaligini rivojlantirish, CBFM - jamoaga asoslangan o'rmon xo'jaligi, EAFM - ekotizim yondashuvi) boshlab, ularni amaliy siyosat darajasida barqaror rivojlanish (resilience) konsepsiyasiga olib chiqish jarayonini tizimli tarzda aks ettiradi. Model qishloq hududlarini rivojlantirishda jamoatchilik ishtirokining markaziy o'rnini ko'rsatadi.

Rasmning chap qismida jamoaga asoslangan qishloq rivojlanishining mavjud nazariy va amaliy yondashuvlari hamda ularning davlat siyosatida qo'llanilishi bo'yicha empirik dalillar ifodalangan. Bu qism qishloq rivojlanishida an'anaviy "yuqoridan-pastga" boshqaruvdan voz kechib, jamoalarning ichki salohiyatiga tayangan yondashuvlar ustuvor ekanini asoslaydi.

Markaziy qismda to'g'ri boshqaruv va ijtimoiy innovatsiyalar tamoyillari (texnologiya, demokratiya, yangilik, ijtimoiy inklyuzivlik, mahalliy kontekst) jamlanib, qishloq rivojlanishini yangicha talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Bu tamoyillar qishloq jamoalarida ijtimoiy ehtiyojlarga mos, moslashuvchan va innovatsion yechimlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Keyingi bosqichda ushbu tamoyillar asosida jamoaga asoslangan qishloq rivojlanishining aktual konsepsiyasi shakllantiriladi. Bu bosqich mavjud tajribalarni umumlashtirib, ularni zamonaviy boshqaruv, raqamli vositalar va ijtimoiy innovatsiyalar bilan boyitishni nazarda tutadi. Natijada qishloq hududlarining ichki resurslari samarali safarbar etiladi.

Rasmning o'ng qismida barqarorlikning asosiy elementlari - institutlar, moliya, barqarorlik (sustainability) va yordam mexanizmlari integratsiyalashgan holda ko'rsatilgan. Bu elementlar o'zaro muvozanatda ishlaganda, qishloq jamoalari iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik zarbalarga nisbatan bardoshlilikka erishadi.

Umuman olganda, mazkur model jamoaga asoslangan qishloq rivojlanishini faqat iqtisodiy o'sish bilan emas, balki uzoq muddatli barqarorlik va moslashuvchanlik bilan bog'laydi. U O'zbekiston qishloq hududlari va mahallalarida barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda konseptual asos bo'lib xizmat qilishi, ayniqsa "raqamli mahalla" va hududiy inklyuziv rivojlanish tashabbuslari bilan uyg'unlashtirilishi mumkin.

XULOSA.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida mahalla boshqaruv tizimi jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim institut sifatida namoyon bo'lmoqda. Mahalla aholining manfaatlarini uyg'unlashtirish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish, bandlik va tadbirkorlikni rivojlantirish hamda fuqarolik faolligini oshirishda quyi

darajadagi samarali boshqaruv mexanizmi vazifasini bajaradi. Milliy va xorijiy ilmiy yondashuvlar tahlili mahalla boshqaruvining ijtimoiy kapital, ishtirokchi boshqaruv va hududiy iqtisodiy rivojlanish bilan uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, amaldagi mahalla boshqaruv tizimida boshqaruv samaradorligini baholash, jamoatchilik ishtiroki va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini yanada oshirish zarurati mavjud. Xorijiy tajriba mahalliy boshqaruvda shaffoflik, inklyuzivlik va innovatsion yondashuvlar muhimligini ko‘rsatadi.

Shundan kelib chiqib, birinchidan, mahalla boshqaruvida innovatsion va raqamli menejment texnologiyalarini keng joriy etish, ikkinchidan, boshqaruv samaradorligini baholash uchun zamonaviy indikatorlar va KPI tizimini shakllantirish, uchinchidan, jamoatchilik ishtiroki hamda davlat–jamoat hamkorligini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, “raqamli mahalla” va “aqlli mahalla” konsepsiyalarini izchil amalga oshirish mahalla boshqaruvining ochiqligi, tezkorligi va natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tocqueville, A. de. *Democracy in America* / Trans. by H. C. Mansfield, D. Winthrop. – Chicago : University of Chicago Press, 2000. – 722 p.
2. Putnam, R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. – New York : Simon & Schuster, 2000. – 541 p.
3. Xolbekov, A. X. *Mahalla va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot masalalari*. – Toshkent : Iqtisodiyot, 2019. – 240 b.
4. Xolbekov A. X. *Mahalla va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot masalalari*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. – 210 b.
5. Heeks R. *Implementing and Managing eGovernment: An International Text*. Monografiya. – London: SAGE Publications, 2006. – 320 p
6. Nguyen P. Digital transformation in local government service delivery. Ilmiy maqola // *JeDEM – eJournal of eDemocracy and Open Government*. – 2024. – Vol. 16, №1. – P. 45–62.
7. Holzer M., Manoharan A., Melitski J. *E-Government and Information Technology Management: Concepts and Practices*. Darslik. – Cham: Springer, 2019. – 2640 b.
8. Elgar Research Handbook on E-Government (tahr. nomidan foydalansangiz). O‘quv qo‘llanma / ilmiy qo‘llanma. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2021. – 480 b.
9. Samuel Fosso Wamba S.F., Gunasekaran A., Akter S., Ren S.J.F. Big data analytics and firm performance: Effects of dynamic capabilities // *Journal of Business Research*. – 2017. – Vol. 70. – P. 356–365.
10. Federico Frattini, Petruzzelli A.M., Berner M., De Massis A. The impact of digital transformation on innovation management: A systematic review // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2022. – Vol. 173.
11. Andreea Alexandra Vărzaru. Artificial intelligence and innovation performance:

Evidence using neural networks and cluster analysis // Sustainability. – 2022. – Vol. 14(2).

12. B. Abdullayev, A. Abdullayev. Raqamli innovatsion menejment. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022.

13. Z. Iskandarbekovna Madieva. Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimlarini transformatsiyalash va raqamli platformalar // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali. – 2023.